

ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

andrice@ff.uns.ac.rs

LEXIKAI INTERFERENCIAJELENSÉGEK A VAJDASÁGI MAGYAR NYELVBEN¹

Lexical Interference in the Vojvodinian Variety of Hungarian

Leksička interferencija u govoru vojvođanskih Mađara

Az interferencia fogalma a nyelvészetben azt a jelenséget nevezi meg, amikor két érintkező nyelv közül az egyik zavaró hatással van a másikra. Leginkább heterogén nemzeti és nyelvi közösségekben jelentkezik. Kezdetben az anyanyelv befolyásolja negatívan az idegen vagy környezetnyelv elsajátítását, később viszont a második nyelv hat vissza az anyanyelv használatára. Rendkívül fontos, hogy éppen Vajdaságban foglalkozzunk az interferencia jelenségével, és hogy folyamatosan figyeljük tendenciáit. A dolgozat a kisebbségi helyzetben levő vajdasági magyar nyelvet érő interferenciajelenségekről számol be, különös tekintettel a lexikai hatásokra. Ezúttal nem csak a szerb szavak mértéktelen beáramlásáról, adaptálásáról lesz szó, inkább a frazeológiai egységek tartalmi tükröztetéséről, valamint a már meglévő magyar szólások jelentésbővítéséről a szerb nyelv hatására.

Kulcsszavak: interferencia, lexika, alaki tükrözés, tartalmi tükrözés, frazeológia, magyar nyelv, szerb nyelv

Bevezetés

A kisebbségi léthelyzetben, heterogén nemzeti közösségekben élő emberek eleve arra vannak utalva, hogy valamilyen szinten kétnyelvűekké váljanak. Hogy ezt a potenciális szituatív lehetőséget milyen mértékben tudják, vagy tudják-e

¹ A dolgozat a Tartományi Felsőoktatási és Tudományügyi Titkárság 142-451-2515/2019-01. számú, Interferenciajelenségek a vajdasági magyar nyelvben és irodalomban című projektum keretében készült.

egyáltalán hasznosítani, az sok mindentől függ. A kétnyelvűség iránti viszonyulást, a kényszerűséggé váló elfogadását, illetve annak pozitív értékelését befolyásolhatják a konkrét társadalmi viszonyok, a nemzetpolitikai attitűd, a nemzetiségi értelmiség érdekeltsége és aktív angazsáltsága, a személyes pozitív vagy negatív tapasztalatok, a történelmi múlttól és sérelmekről való szabadulás szándéka stb. A kétnyelvűség iránti pozitív viszonyulás csak abban az esetben alakulhat ki, ha tudatosodik bennünk, hogy a környezet nyelvének elsajátítása és magas szintű birtoklása nem okvetlenül jelenti anyanyelvi kompetenciánk visszafejlődését, romlását, sem azt, hogy asszimilációs törekvéseknek engedünk, hanem hogy kétnyelvűségünk folytán is oda tudunk hatni, hogy az nemzetiségi közösségünk hasznára váljon, mert a többség nyelvén is, azon a nyelven, amelyet mindenki megért, tolmácsolni tudjuk érdekeinket, s ezáltal érvényesülni tudunk.

A kétnyelvű beszédmód egyik legfontosabb fogalma az interferencia. Az interferenciának nincs egyöntetűen meghatározott definíciója, az idegen szavak szótára is csak fizikai műszóként tartja számon, ezért az értelmezése eltér a szakirodalomban. Közös vonása ezeknek a szemléleteknek az, hogy egy nyelvnek, vagy nyelvváltozatnak egy másik nyelvre/nyelvváltozatra kifejtett negatív hatását jelöli, szemben a transzferrel, amely pozitív hatást jelent. Már ebből is kiderül, hogy léteznek interlingvális (nyelvek közötti) és intralingvális (nyelvváltozatok közötti) interferenciajelenségek. Először a nyelvsajátítási elméletek terminusaként jelentkezett, amikor elsősorban az anyanyelv zavaró hatásaként értelmezték az idegen nyelv tanulása során, de ma már a második nyelvnek (legyen az idegen vagy környezeti nyelv) az anyanyelvre történő befolyását is értjük alatta.

Nálunk, a vajdasági magyar közösségben mindkét irányú interferencia jelen van: egyrészt a szerb nyelv tanulását nehezítik a berögződött magyar alakotani és mondat szerkesztési szabályok, másrészt pedig a szerb mint a társadalmi környezet nyelve fejt ki hatását anyanyelvünkre. Ezért van szükség a kontrasztív módszer alkalmazására a tanítás során, hogy a nyelvtanuló minden alkalommal szembe tudja állítani a két nyelv rendszerét, és tudatosan használja azokat.

Az interferenciajelenségeknek többféle osztályozási módja van. Legelterjedtebb a nyelvi szintek alapján történő megkülönböztetésük, mely szerint vannak hangtani, alakotani, lexikai, de a mondat szerkesztésben is megnyilvánuló hatások. Ezeknek száma és előfordulási gyakorisága különböző lehet. Míg a hangtaniak inkább intralingvális jellegűek, addig az interlingvális interferencia leginkább a szóképzés és a mondat szerkesztés szintjén érhető tetten. A dolgozat a szerb nyelvnek a vajdasági magyar nyelvre gyakorolt lexikai hatásairól szól.

Az alaki tükrözés

A lexikai interferencia legfőképpen a kódkeveredésben és a tükrözésben nyilvánul meg, ezért a lexikai szintű kódváltás során bekövetkezett alaki tükrözéssel, valamint a tartalmi tükrözéssel foglalkozom. Az ilyen jellegű kutatások a szinkrón nyelvállapotot szokták bemutatni, mivel azonban munkásságom során két ízben kutattam ezt a jelenséget (harmincévnyi időeltolódással), egyfajta diakrón szemléletű következtetéslevonást is megkockáztathatok.

A kutatásokról: először a múlt század nyolcvanas éveiben (1986/87-ben) végeztem korpuszgyűjtést a magiszteri dolgozatomhoz, másodszor pedig két évvel ezelőtt végeztem egyfajta kontrollgyűjtést. Ennek eredményeképpen jelent meg tavaly a témakörrel foglalkozó könyvem is (Andrić 2018). Továbbá, az utóbbi időben sokat foglalkoztam kontrasztív frazeológiai kutatásokkal, amelyek különösen a tartalmi tükröztetés jelenségéhez szolgáltattak számottevő adatot.

Az alaki tükrözés a szavak eredetét tekintve közvetlen és közvetett lehet. A kultúrszavakra nincs megfelelő kifejezés nyelvünkben. Ilyenkor indokolt a szerb szavak átvétele, azonban többnyire olyan szavak hangzanak el a magyar beszélők megnyilatkozásaiban, amelyekre létezik megfelelő lexikai elem a magyarban, mégis a szerb változatot használják. Még az értelmiség körében is előfordul, hogy megkülönböztető jelleggel tükröztetnek testületi megnevezéseket. Ez leginkább olyankor fordul elő, amikor több szerb terminusnak a magyarban csak egy felel meg. Ilyenek például a szerb *veće*² és a *savet* szavak, amelyeknek a magyarban a *tanács* az ekvivalensük. Természetesnek számít, hogy a kommunikáció felgyorsítása és a megnyilatkozás egyértelműbbé tétele ürügyén csak egyszerűen azt mondjuk, hogy *meg kell fogalmazni az N. N. vétyének a kérelmünket*, vagy *a Szávet elfogadta az árjegyzéket*. Így pontosan tudjuk, hogy melyik tanácsra gondolunk a konkrét esetben, nem kell hosszadalmasan kifejteni. Hasonló eset áll fenn a szerb *komisija*, *odbor*, *komitet* szavak esetében is, amelyeket a magyarban mind *bizottságnak* kell fordítani, de akkor a bizottság teljes nevét kell említeni ahhoz, hogy pontosan tudjuk, melyikről van szó.

Közvetett tükrözés is garmadával előfordul, amikor a nemzetközi idegen szavakat a szerb nyelvben meghonosodott alakjukban és jelentésükben használjuk. Ilyen pl. az *akció* szó, amely nálunk 'részvény' értelemben is előfordul, vagy az *aktus* 'okirat, ügyirat, dokumentum' helyett (és nem 'cselekedet, tett', 'ünnepség, szertartás', esetleg 'közösülés', ahogy a magyar idegen szavak szótárában áll), a *degradál* a 'megaláz, lebecsül' helyett (és nem 'lefokoz'), a

² Leginkább szakmai vagy tudományos tanács: *stručno veće*, *nastavno-naučno veće*...

deklaráció az 'árucímke, használati utasítás' helyett (a magyarban csak 'nyilatkozatot', 'kijelentést', 'bevallást' jelent), a *detonáció* 'hangtévesztés' helyett éneklés során (nem pedig csak robbanást jelent), *deviza* 'szállóige' helyett (nem csak külföldi pénznem, valuta), *diszpozíció*³ 'kötségvetési rendeltetés/tétel' helyett, *dotáció* 'támogatás' helyett, *esztráda* 'szórakoztató jellegű műsorok és résztvevői' jelentésben, *expressz resztorán* 'önkiszolgáló étterem' helyett, *kompozíció* '(vonat) szerelvény' helyett stb.

Már a fenti példák alapján is megállapíthatjuk, hogy az alaki tükrözés lehet teljes és részleges: amikor változatlanul vesszük át a szerb szavakat képző-
kel együtt, illetve magyar toldalékokkal látjuk el őket. Ezek a szavak önállóan, vagy egész szerkezetként ékelődhetnek a megnyilatkozásba.

*Úgy él, mint bubreg u loju.*⁴

*Egész nap csak szasztancsizik, aztán navrat nanosz összedob kétlapnyi
izvestajt. És akkor 'ugye kobajagi egész nap dolgozott.'*⁵

*Csisztacsicából lett kurirka, és most szolizza a pametomat.*⁶

Különböző tárgykörbe tartozó szavakat tükröztetünk, ez leginkább a konkrét beszédhelyzettől, a beszédtemától függ. Leggyakrabban talán mégis az ételre és italra vonatkozó elnevezések fordulnak elő, de a lakberendezéssel, ruházattal, közszükségleti cikkekkel kapcsolatosakból is sok van, a társadalmi-politikai, valamint az államberendezéssel összefüggő kifejezésekből stb. Szófaj tekintetében a legszámasabb a főnév, de elég sok igét is feljegyeztem, jóval kevesebb melléknevet és állandósult szókapcsolatot. Az utóbbiakból sorolok fel néhányat:

ákobogdá – ha isten is úgy akarja

(ko)bajagi – színleg

bezveze – összevissza

bez brige – ne aggódj, semmi gond,

bogáti – indulatszóként, 'az istenért'

bógtepitá – isten tudja

császná récs – becsület szavamra

³ A magyarban jelenthet intézkedést, utasítást, hajlamot, készséget, hajlandóságot, jókedvet, beosztást.

⁴ Mint vese a faggyúban (hal a vízben).

⁵ Egész nap gyűléseken van, aztán hűbelebalázs módjára összedob kétlapnyi jelentést. És akkor, úgymond, egész nap dolgozott.

⁶ Takarítónőből lett kifutó, és most okoskodik/játssza az esztét.

dragics(ka) – indulatszó, 'meglepetés'

(h)ájde de – még hagyján

májkumu – az anyja mindenit

povíci-potégni – nagy nehezen, nagy nehézségek árán

mint grom iz vedrá nébá – mint derült égből a villámcsapás

málo szutra – sohanapján

zaboga – az isten szerelmére

Talán érdekes megfigyelni, hogyan alakul a szerb szavak használatának száma az adatközlők életkora és neme függvényében. Az alábbi táblázat a közvetlen tükrözések alakulását mutatja a két gyűjtés során. A közvetett tükrözés adatai nincsenek feltüntetve.⁷

Adat- közlők	Régi gyűjtés		Újabb gyűjtés		Összesen	
A	17	40	7	42	24	82
B	23		35		58	
C	50	94	8	20	58	114
D	44		12		56	
E	52	114	4	14	56	128
F	62		10		72	
G	107	184	13	23	120	207
H	77		10		87	
I	98	189	16	46	114	235
J	91		30		121	
K	42	69	8	27	50	96
L	27		19		46	
ML	50		–		50	
Összesen	740		172		912	

⁷ Az adatközlők kategóriájának jelölése: A – általános iskolás korú lányok, B – általános iskolás korú fiúk, C – középiskolás lányok, D – középiskolás fiúk, E – egyetemista korosztályú lányok, F – egyetemista korosztályú fiúk, G – fiatal nők, H – fiatal férfiak, I – középkorú nők, J – középkorú férfiak, K – idős nők, L – idős férfiak, ML – Matijevis Lajos gyűjtése.

A fentiekből tehát kiderül, hogy nemi megkülönböztetés nélkül az általános iskolás gyerekek (beleértve a Matijevics gyűjtéséből átvett adatokat) összesen 132 szót tükröztettek, a középiskolások 114-et, az egyetemi hallgatók 128-at, a fiatal nők és férfiak 207-et, a középkorú emberek 235-öt és az idősebbek 96-ot. Ezeket az adatokat azonban fenntartással kell fogadni, mert szituációfüggő eredményekről van szó, annak ellenére, hogy igyekeztem arányosan megválogatni az adatközlők nemét és korosztályát. Az alábbi néhány példa középkorú férfiak és nők beszédében hangzott el nemrégiben.

- Olyan *gúzsva* van *u p. m.* mikó mész kifelé.⁸
- Kiment a magyarokhó, magyar *passzusa* van.⁹
- *Akkó nedáj bozse* valami történik.¹⁰
- *A leszonit* még rosszabb mind az *iverica*.¹¹
- Vannak ilyen vékony *trakák*. Csak a *traka* köllene.¹²
- Ezt a *szisztémet* még nem próbátam.¹³
- Mindég *resztoránba* ettem, *mésano mészót*.¹⁴
- Mék a *lúkába* a vámra.¹⁵
- *Szlovénacokka* nem lehet.¹⁶
- Van az itten is a Ruma *rászkršnicán*.¹⁷
- 10–15% *pópuszt* van *szezonra*.¹⁸
- Sose vettem ki a vignyettát. Én a *firmátú* kapok...¹⁹

⁸ Gúzsva – tömeg. Ebben a megnyilatkozásban káromkodás is előfordul (*u p. m.*), ami gyakori jelenség, mert nem tűnik olyan durvának, ha a szerb alakot használjuk, s inkább csak mint szójárás vagy helyzetmondát jelenik meg, mintegy megfosztva azt trágár jelentésétől.

⁹ Passzus – útleveél

¹⁰Ne adj' isten!

¹¹Leszonit – farostlemez, iverica – forgácslemez

¹²Traka – szalag

¹³Szisztém – rendszer, eljárási mód

¹⁴Resztorán – étterem, mésano mészó – rostélyos vegyes hús

¹⁵Lúka – kikötő

¹⁶Szlovénac – szlovén ember (itt konkrétan szlovén vámos)

¹⁷Rászkršnica – útkereszteződés, útelágazás

¹⁸Pópuszt a szezonra – idényjellegű leárazás

¹⁹Firma – cég

- Nem tudok emenni a *menyácsnicába*.²⁰
- Mindég kisebb a *kursz* mind a *zvanicsno*.²¹
- Köllött csináni *kópiát*.²²
- Ugyanaz mind a *dozvola*.²³
- Nekem megvan a *kvalifikáció*.²⁴
- Majd ha kapunk *karticát*.²⁵
- Vót *prévoz tereta* meg *saobratyajni própiszi*. (vizsgák)²⁶
- Azt se szabad *obezbedzsénye* nélkül.²⁷
- Azt mondja, nem tudja, mi a *dodatni monitoring*.²⁸
- Nem dolgozik a *bankomat*.²⁹
- *Agenció*...³⁰
- Ezek az épületek amiket a NÁTÓ szétbombázott ezek nekik *szuvenír*, vagy mi?³¹
- *Brate mili*....³²
- Nincsen *prakszánk*.³³
- Most ahogy volt ez a *procena*.³⁴

²⁰Menyácsnica – pénzváltó

²¹Kursz – árfolyam, zvanicsno – hivatalos

²²Kópia – fénymásolat

²³Dozvola – engedély, hajtási jogosítvány

²⁴Kvalifikáció – képesítés

²⁵Kartica – jegy vagy bankkártya

²⁶Prévoz tereta – teherszállítás, saobratyajni própiszi – közlekedési szabályok

²⁷Obezbegyénye – biztonsági eljárás vagy őr

²⁸Dodatni monitoring – kiegészítő, póttellenőrzés, felülvizsgálat

²⁹Bankomat – bankautomata

³⁰Agenció – iroda, ügynökség

³¹Szuvenír – emléktárgy

³²Brate mili – indulatszóként édes testvér

³³Praksza – gyakorlat

³⁴Procena – becslés

Tartalmi tükrözés

A tartalmi tükrözés annyit jelent, hogy egy lexikai egységet elemeire bontva ültetjük át a másik nyelvbe, szó szerinti fordításként vagy szerkezeti másolásként is szokás emlegetni. Ez végbemehet a szó, a szószerkezet, de a mondat szintjén is. Általában világos, motivált képződményekről vagy jelentésátvitelről van szó. Ilyen például, amikor a *betegkönyv* helyett *egészségügyi könyvecskét* (*zdravstvena knjižica*) mondunk, vagy a *honvédelem* helyett a *népvédelem* (*narodna odbrana*), a *zsákuta* helyett a *vakutcát* (*slepa ulica*), de sokszor más átváltási műveletek is előfordulnak tükrözés közben, mint például a túlfordítás: *belerúgott a lábával* (a láb felesleges, mert rúgni más testrésznünkkel nem lehet), *építési telek* (elegendő az, hogy telek, mert az mindig építkezésre szánt földterület); illetve az elégtelen kódváltás. A mondatszerkezeti tükrözés nem témája a jelen dolgozatnak, de meg kell említeni, hogy ez utóbbi rendkívül változatos interferenciakészlettel rendelkezik.

A frazeológia tükröztetése

Frazeológiával foglalkozván újabban felfigyeltem néhány jelenségre, amely eddig elkerülte a figyelmemet. A szóképzés egyik ritkább módját idézte fel bennem az olyan típusú szóláskontamináció, amikor a beszélő memóriafelelevenítő mechanizmusában állnak be gondok, és az egyik szó, illetve kifejezés folytatásában nem a megszokott módon végződik a szólás.

Ilyen alapon jöhettek létre a szinte azonos szerkezetű, csak egy elemeikben különböző, de azonos jelentésű szólásátvitelek. A beszélő tudja, hogy a nyelvben létezik majdnem azonos kifejezés, de nem ismeri annak teljes alakját, vagy helyette a magyar elem szerb megfelelője jut eszébe:

*felfedezi Amerikát*³⁵ – *otkriti Ameriku*
*öreg, mint a Biblia*³⁶ – *star kao Biblija*
*megfogja az Isten szakállát*³⁷ – *uhvatiti boga za bradu*
*hegyeket és völgyeket ígér*³⁸ – *obećavati brda i doline, v. kule i gradove*
*se feje, se farka*³⁹ – *bez glave i repa*

³⁵A spanyolviasz helyett.

³⁶Vén, mint Matuzsálem (v. az országot).

³⁷Megfogja az Isten lábát.

³⁸Fűt-fűt ígér.

³⁹Se füle, se farka.

*halk víz hegyet bont*⁴⁰ – *tiha voda breg roni*
*otthagya a csontjait*⁴¹ – *ostaviti svoje kosti*
*fehér mint a mész*⁴² – *beo kao kreč*
*a légyből lovat csinál*⁴³ – *od muve činiti/praviti konja*
*elverte mint az ökröt*⁴⁴ – *prebiti kao vola u kupusu*
*szamarat csinált belőle*⁴⁵ – *namagarčiti*
*mindent egy kártyára tettünk fel*⁴⁶ – *staviti sve na jednu kartu*
*fogalomnak számít*⁴⁷ – *biti pojam*

Vannak közöttük a monofrazémák csoportjába tartozó példák is, mint az alábbiak:

*fehérözvegy*⁴⁸ – *bela udovica*
*sárgacsőrű*⁴⁹ – *žutokljunac*

A fentieknél sokkal ritkább eset az, amikor a két nyelvben a frazéma szerkezete megegyezik, de azok más (is) jelentenek.

*három hónap után lábat kapott*⁵⁰ – *dobiti nogu*⁵¹
*egyre kapkodta a lábát*⁵² – *grabiti nogama*⁵³
*alig jött haza, leesett a lábáról*⁵⁴ – *padati s nogu*⁵⁵

⁴⁰ *Lassú víz partot mos.*

⁴¹ *Otthagya a fogát.*

⁴² *Fal helyett.*

⁴³ *Elefánt (v. a bolhából elefántot) helyett.*

⁴⁴ *A lovat helyett.*

⁴⁵ *Lóvá tette.*

⁴⁶ *Mindent egy lapra tesz fel valaki.*

⁴⁷ *Nagy tekintélynek örvend.*

⁴⁸ *Szalmaözvegy.*

⁴⁹ *Zöldfülű.*

⁵⁰ *Eltűnik (lába kel) vagy megerősödik, erőre kap (talpra áll).*

⁵¹ *Kirúgták.*

⁵² *Táncol (vö. szedi a lábát/kapkodja a fejét).*

⁵³ *Siet.*

⁵⁴ *Fekvő beteg lett.*

⁵⁵ *Nagyon kifárad, kimerül a munkától.*

*nem tegnapi gyerek ő se*⁵⁶ – *ne biti od juče*
*ugyan, csak füstöt árul*⁵⁷ – *prodavati dim*
*jó mint a jó napot*⁵⁸ – *dobar kao dobar dan*

Nálunk sok helyütt előfordul a *lovon van*⁵⁹ kifejezés a *biti na konju* szerb frazéma tükörfordításaként, éspedig a *nyeregben érzi magát* szólás jelentésében, bár a szerb és az utóbbi magyar szemantikája nem teljesen fedi egymást. A szerbben azt jelenti, hogy 'nehézségek után kedvező helyzetbe kerül', míg a magyar frazéma szerint 'biztos a sikerben, abban, hogy eléri célját'. Mivel azonban elterjedtsége igen széles körű, ezért tájnyelvi jellegre is gyanakodhatunk, intralingvális interferenciára, vagy pedig egy régen átvett szerb tükröztetésre.

A túlzottan takarékos, fukar, garasoskodó emberre a szerbben azt szokás mondani, hogy *biti tvrde ruke*, aminek a magyarban a *szűkmarkú* felelne meg, de gyakran előfordul nálunk a *keménykezű* kifejezés is a fenti értelemben, holott az a magyarban határozott, szigorú, kíméletlenül erélyes embert jellemez. Ha valaki *lyukas kezű*, illetve *valakinek lyukas a keze*, azt jelenti, hogy ügyetlen, a labda mindig kiesik a kezéből játék közben, de a szerb *imati šuplje ruke* (amely a magyar példa formális ekvivalense) hatására a pazarló, költséges emberre is vonatkozathatjuk.

Hasonló módon a *gvozdena ruka* is megtéveszti az itteni beszélőt, mert az a szerbben erősen fegyelmező embert jelöli, míg a magyar formális ekvivalense a *vaskezű* 'erős, izmos karú férfit'.

Amikor azt szeretnénk kifejezni, hogy munka közben valami nem hozzáférhető, olyan fekvése van, hogy nem lehet megközelíteni, a szerb *ne biti na ruku* hatására a *nem áll a kezére* alakot használjuk, nem ügyelve arra, hogy ennek a magyar szólásnak a magyarban más az értelme. Azt jelenti, hogy az illető ügyetlen valamely kétkezi munkában.

Ha *vkinek hosszú keze van*, az nagy hatalommal, jó összeköttetésekkel rendelkezik, vagy pedig olyan személy, akinek bosszúja elől nehéz kitérni, a szerb *imati duge/dugačke ruke* analógiájára azonban Vajdaságban a tolvajokra is vonatkozathatjuk.

Ehhez még adjuk hozzá a Papp György gyűjtéséből eredő példákat! Az egyik órán felkaptam a fejem, amikor ezt az általa feljegyzett szólást említette: *jössz*

⁵⁶ A mai helyett.

⁵⁷ Hazudik, csal, ámit (ködösít).

⁵⁸ *Jó, mint egy falat kenyér.*

⁵⁹ Így nem található meg egyik szólásgyűjteményünkben sem.

*te még, mint a fehér tulipán.*⁶⁰ Ezt ugyanis nagy előszeretettel használtuk mi is szerb megnyilatkozásaink során, de addig nem hallottam, hogy a vajdasági magyarok beszédében is előfordult volna a kisangyallal való példálózás helyett.⁶¹

Íme még néhány példa:

*hiányzik egy deszkája*⁶² – *fali kome daska u glavi*
*tiszta, mint a könnycsepp*⁶³ – *čist ko suza*
*minden levesben kapor*⁶⁴ – *biti u svakoj čorbi mirođija*
*a vastagabb végét húzza*⁶⁵ – *izvući deblji kraj*
*orvosságnak sincs belőle*⁶⁶ – *nemati ni za lek*
*ki az ördöggel tököst ültet, a fejéhez verik*⁶⁷ – *ko s đavolom tikve sadi, o glavu mu se obijaju*
*a tapétán van*⁶⁸ – *biti na tapetu*
*lábán van*⁶⁹ – *biti na nogama*
*a feje tetején jön ki vmi*⁷⁰ – *izaći na vrh glave*
*fontos karika a láncban*⁷¹ – *važna karika u lancu*
*az egyik szemére vak, a másakra nem lát*⁷² – *na jedno oko ćorav, a na drugo ne vidi*
*eldobja a kanalat*⁷³ – *baciti kašiku*

⁶⁰ *Kao bela lala tükörfordításaként.*

⁶¹ *Jössz te még erre mint a kisangyal.*

⁶² *Hiányzik egy kereke helyett.*

⁶³ *Arany.*

⁶⁴ *Minden lében kanál.*

⁶⁵ *A rövidebbet húzza.*

⁶⁶ *Mutatóba sincs.*

⁶⁷ *Aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók.*

⁶⁸ *Terítéken van.*

⁶⁹ *Talpon van.*

⁷⁰ *A könyökén jön ki.*

⁷¹ *Fontos láncszem.*

⁷² *Vö. egyik füle bal, a másik nem hall.*

⁷³ *Meghal.*

*nekünk is van versenylovunk*⁷⁴ – *i mi konja za trku imamo*
*átlépi a küszöböt*⁷⁵ – *prekoračiti prag.*

Arról, hogy mennyire elterjedt jelenségről van szó, az is tanúsodik, hogy neves, gyakorlott fordítóink fordításában is előfordulnak a frazémák tartalmi tükröztetései. Idézek néhányat Csuka Zoltán munkájából:

[...] *bez žive duše*⁷⁶ (Andrić, Na Drini ćuprija 341).

[...] *élő lélek nélkül* (Csuka, Híd a Drinán 414).

[...] *puni su para kao šipak*⁷⁷ (Andrić, Na Drini ćuprija 16).

[...] *tele vannak pénzzel, mint a csipkerózsabokor virággal* (Csuka, Híd a Drinán 23).

[...] *stvar treba uzeti i platiti ili „poljubiti pa ostaviti”* (Andrić, Travnička hronika 248).

[...] *a holmit át kell venni és fizetni, vagy pedig „megcsókolni és otthagyni”*⁷⁸ (Csuka, Vihar a völgy felett 219).

[...] *jači konja jaše, a slabiji pješke kasa* (Andrić, Omerpaša Latas 88).

[...] *az erősebb lóra ül, a gyengébb meg kutyagol* (Csuka, Omér pasa 127).

Tu, kao što je davno rečeno, *stolica stolici dobra ne misli, a kamoli čovek čoveku* (Andrić, Omerpaša Latas 166).

Ahogy a régi mondás tartja: *szék a székről jól nem vélekedik, hát még ember az emberről* (Csuka, Omér pasa 212).

[...] *a posle bi se, kao ekser u ćuftetu, našao njegov vajni pištolj u njemu* (Andrić, Omerpaša Latas 184).

[...] és mint *szeget a gombócban* úgy találják meg benne a pisztolyát (Csuka, Omér pasa 237).

[...] *o kome nisu ništa znali, osim da je „postao težak zemlji”* [...] (Andrić, Travnička hronika 429).

[...] *akiről csak annyit tudtak, hogy „nehéz lett a földnek* [...] (Csuka, Vihar a völgy felett 381).

⁷⁴ *Az én kardom se bodzafa.*

⁷⁵ *Tüllépi a határt.*

⁷⁶ *Sehol egy árva lélek.*

⁷⁷ *Felveti őket a pénz.*

⁷⁸ A magyarban csak az ételre vonatkoztatva mondhatjuk, *ha nem tetszik, hagyd ott.*

A lexikai interferencia oka

Erdős Gábor az *Újabb jelentésváltozások az ifjúsági nyelvben* című munkájában (Erdős 1988) felsorolja az idegen szavak használatának okait. Véleményem szerint azok nemcsak az ifjúsági nyelvre vonatkoznak, hanem egyéb nyelvcsoporthoz és -rétegekre is érvényesek, és nemcsak az idegen szavakra, hanem általában az alaki tükrözésre. Szerinte az egyén azért használja az idegen szavakat, hogy:

- csökkentse a beszélgetés ünnepélyességét,
- megfeleljen a hallgatóság műveltségi színvonalának,
- szolidaritás kifejezésére, jelezze a barátság fokát vagy a beszélők közeli viszonyát, kifejezze az összetartozás érzését,
- megkönnyítse a társadalmi érintkezést,
- kifejezze a csoportidentitást, csoporthoz való tartozást,
- titkosítson, ne értse meg a környezete,
- elkerülje a közhelyeket,
- tömör legyen és érthető,
- lekösse a hallgatóság figyelmét,
- minél megkapóbb legyen a beszéde.

Tegyük hozzá, hogy az említetteken kívül szerintünk az alaki tükrözés oka lehet még:

- a megjelent új eszközök, tárgyak, fogalmak megnevezésére való törekvés,
- valamilyen forrás pontos idézésének szándéka,
- a szakmai gőg, sznobizmus, az elzárkózás szándéka,
- a megfelelő műveltség hiánya,
- az utánzás szándéka,
- bizonyos személyekkel, sztárokkal való azonosulási törekvés,
- a beszélő tudatlansága (nem ismeri pontosan a szó jelentését, ezért nem tudja mivel helyettesíteni az anyanyelvén),
- nem jut eszébe, és nem is törekszik arra, hogy felidézze emlékezetében a megfelelő kifejezést.

Ezek, mint látjuk, mind szándékos döntések során elkövetett tükrözések, tudatosan alkalmazza őket a beszélő. Néha viszont nem tudatos döntés következménye az alaki tükrözés, ilyenkor leginkább az igénytelen nyelvhasználat, a nyelvi fegyelmezetlenség és az önkontroll hiánya járul hozzá megjelenéséhez, esetleg az, hogy nincs tudatában, miszerint a tükröztetett szónak van egyéb megfelelője az anyanyelvén.

Zárógondolatok

A szerb lexikai elemek beáramlása szinte korlátlan méreteket ölthet, s ez egyrészt a nyelvhasználó mikroközösség konkrét homogenitásától, másrészt viszont magának a nyelvhasználónak az igényességétől függ. Vajdaságban egy rendhagyó tendenciának vagyunk szemtanúi, amely a nemzetiségi közösségek mind kifejezettebb elszigetelődésében nyilvánul meg. A kilencvenes évektől az emberek befelé fordulnak, nem hajlandók érintkezni a másik nemzetiség képviselőivel. Ez oda vezetett, hogy a testvériség–egység hangoztatta eszmék teljesen kivesztek, alig van rá példa, hogy a többségi és a kisebbségi képviselők együttélése nyilvánulna meg, s mindinkább az egymással nem kommunikálók egymás mellett élése hódít teret. Már nem fontos, hogy megértsük egymást, nem fontos, hogy megtanuljuk egymás nyelvét. Ez talán a magyarok részéről egyfajta revansizmus eredménye, felmerül a kérdés, hogy mi célból tanulják meg a szerb nyelvet, ha a szerbek nem mutatnak semmilyen szándékot a magyar nyelv tanulása iránt. Ez hosszú távon oda vezet, hogy a Szerbiában hiányos szerb nyelvtudása miatt érvényesülni nem tudó honfitársaink kivándorolnak, vagy olyan megoldást találnak, ahol nincs szükségük a szerb nyelvtudásra, s ezzel önkéntes elszigeteltségbe vonulnak. S ez a helyzet annak a konklúzióknak a levonását feltételezné, hogy az említett helyzet anyanyelvünk megtisztulásához vezet. De ez a feltételezés nem teljesen igazolódik be, mert az utóbbi évtizedben kiderült, hogy még az olyan vajdasági magyarok megnyilatkozásában is fellelhetők a szerb szavak és a szerb nyelvre jellemző fogalmazásmód tükröztetésének nyomai, akik nem beszélnek a többség nyelvét. Ez tehát egy megálgathatatlan folyamat, amely ellen nem úgy kell harcolni, hogy ne tanuljunk meg társadalmi környezetünk nyelvét – mondván, hogy ennek semmi hasznát nem látjuk –, hanem pont ezzel ellenkező megfontolásból: kontrasztív módszerekkel kell viszonyulni a szerb nyelv tanulásához, és ugyanakkor az anyanyelvünk ápolásához is, mert a különbségek tudatosításával, a megfelelő szókinccs begyakorlásával anyanyelvünk helyesebb használatához jutunk el.

A lexikai interferencia módja kevésbé, ám a beáramló elemek jellegében tetten érhető a két gyűjtés közötti különbség. A legnagyobb változás a társadalmi-politikai terminológiában tapasztalható. Ugyanis a társadalmi berendezés megváltozásával elavultak a múlt század 70-es éveiben keletkezett kifejezések, amelyek az öngazgatási szocialista államforma terminusait képezték, és csak Jugoszláviára voltak jellemzőek, időközben viszont a piacgazdálkodási és az európai integrációval kapcsolatos kifejezések, időszerű társadalmi-politikai szavak kezdtek beáramlani szerb közvetítéssel.

Ezenfelül az utóbbi évtizedben nagyobb mértékben jelentkeznek a megkövesedett szókapcsolatok, hosszabb frazeológiai egységek a vajdasági magyarok megnyilatkozásaiban.

Irodalom

- Andrić Edit. 1995. A szerb nyelvnek a vajdasági magyar nyelvre gyakorolt hatása. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat: A 6. élőnyelvi konferencia előadásai.* 235–245. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Andrić, Edita. 1989a. Posredne i neposredne pozajmljenice u govoru novosadskih Mađara. *O leksičkim pozajmljenicama: Zbornik radova sa naučnog skupa Strane reči i izrazi u srpskom jeziku sa osvrtom na isti problem u jezicima nacionalnih manjina.* 397–403. Subotica: Gradska biblioteka Subotica i Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti.
- Andrić Edita. 1989b. Srpskohrvatske reči i izrazi u rečniku vojvođanskih Mađara. *Zbornik radova 5. Kongresa društava za uporednu gramatiku Jugoslavije.* 628–633. Ljubljana: Zveza društev za uporabno jezikoslovje Jugoslavije.
- Andrić, Edit. 2000. Közvetlen alaki tükrözés az újvidéki magyarok nyelvhasználatában. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében: 10. élőnyelvi konferencia.* 11–16. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Andrić Edit. 2002. Szerb lexikai hatások a vajdasági magyar nyelvben. *Iskolakultúra,* 12 (10): 72–76.
- Andrić Edit. 2004. A vajdasági magyar gyerekek nyelvhasználatában tapasztalható környezetnyelvi hatásokról. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere,* szerk. P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit. 153–162. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Andrić Edit. 2010. Az idegen szavak adaptálása a magyar és a szerb nyelvben. *Hungarológiai Közlemények* 41 (2): 53–63.
- Andrić Edit. 2018. *Alaki tükrözés az újvidéki magyar nyelvhasználatban.* BeauBasin: GlobeEdit.
- Andrić, Ivo. 1958. *Travnička hronika: Konsulska vremena.* Beograd: Svjetlost–Prosveta.

- Andrić, Ivo. 1962. Elátkozott udvar. In *Ivo Andrić válogatott művei III.* Ford. Csuka Zoltán. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.
- Andrić, Ivo. 1962. *Prokleta avlija*. Beograd: Evro-Giunti.
- Andrić, Ivo. 1962a. *Híd a Drinán*. Ford. Csuka Zoltán. Novi Sad: Forum.
- Andrić, Ivo. 1962b. *Na Drini ćuprija*. Zagreb: Izdavačko knjižarsko preduzeće Mladost.
- Andrić, Ivo. 1981. *Omerpaša Latas: Sabrana dela Ive Andrića*. Knjiga petnaesta. Udruženi izdavači Beograd: Prosveta, Zagreb: Mladost, Sarajevo: Svjetlost, Ljubljana: Državna založba Slovenije, Skopje: Mislja, Titograd: Pobjeda.
- Andrić, Ivo. 1983. *Omér pasa*. Ford. Csuka Zoltán. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Ándrics Ivo. 1956. *Vihar a völgyfelett: Travnicki krónika*. Ford. Csuka Zoltán. Budapest: Új Magyar Könyvkiadó.
- Erdős Gábor. 1988. Újabb jelentésváltozások az ifjúsági nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 2. 143–148.
- Matijevics Lajos. 1972. *A vajdasági magyar diáknyelv*. Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Vukov Raffai Éva. 2012. *Az örökíró, a hémijszka és ami körülöttük van*. Szabadka: Életjel.

LEXICAL INTERFERENCE IN THE VOJVODINIAN VARIETY OF HUNGARIAN

The concept of interference in linguistics refers to the phenomenon of one of two contact languages having a disturbing effect on the other. It is most common in heterogeneous national and linguistic communities. In the beginning it is the mother tongue which has a negative influence on the acquisition of the foreign or environmental language, whereas later the second language affects the use of the mother tongue. It is of utmost importance to address the issue of interference in Vojvodina and to monitor its tendencies. The paper presents interference phenomena affecting Hungarian as a minority language in Vojvodina, with special regard to lexical influences. This time it does not only tackle the issue of the excessive inflow and adaptation of Serbian words, but rather looks into the calquing of phraseological units and the extension of the meaning of the already existing Hungarian idiomatic expressions under Serbian language influence.

Keywords: interference, lexis, calque, phraseology, Hungarian, Serbian

LEKSIČKA INTERFERENCIJA U GOVORU VOJVOĐANSKIH MAĐARA

Pojam interferencije u lingvistici pokriva pojavu koja uzrokuje mešanje jezika, kada jedan od dva jezika u kontaktu negativno utiče na usvajanje ili korišćenje drugog.

Najčešće se javlja u heterogenim nacionalnim i jezičkim sredinama. U početku maternji jezik utiče na usvajanje drugog jezika a zatim i drugi jezik može imati negativni upliv na maternji jezik. Istraživanje jezičke interferencije je istaknuta naučna disciplina, koja poseduje značajne rezultate. Međutim, predmet njenog izučavanja, sâm jezik se konstantno menja, a menjaju se i jezički uticaji, kako po karakteru, tako i po intenzitetu. Izuzetno je važno da se u multijezičkoj i multinacionalnoj sredini kao što je Vojvodina, vrše stalna istraživanja u vezi sa ovom pojavom, koji će ukazati na tendencije i najnovije stanje u jeziku. Rad se bavi uticajem srpskog jezika na manjinsku varijantu mađarskog u Vojvodini, sa posebnim osvrtom na leksikolške pozajmljenice, a kalkove ali i na uticaj na nivou frazeologije.

Ključne reči: interferencija, leksika, pozajmljenice, kalkovi, frazeologija, mađarski jezik, srpski jezik

A kézirat leadásának ideje: 2019. okt. 25.

Közlésre elfogadva: 2019. nov. 10.